

Het ontstaan van de „kleine” Vlaamse natie

L. WILS

De studie van de nationale bewegingen is sinds een aantal jaren weer in de lift en de gebeurtenissen in Oost-Europa sinds 1989 zullen die ontwikkeling nog wel ondersteunen. Vooral de Praagse historicus Miroslav Hroch heeft door zijn boek *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*¹ de start gegeven tot een vergelijkend onderzoek.

Hroch beschrijft het ontstaan van de moderne naties ten tijde of onder invloed van de Franse Revolutie „als een sociaal proces dat een onderdeel vormde van de veranderingen tijdens de overgang van de feodale standenmaatschappij naar de kapitalistische maatschappij van staatsburgers. De vorming van de moderne natie verliep dus als volgt: een nieuwe klasse, de ‘derde stand’, stelde zich tegenover de oude feodale heersende klasse, en vroeg of laat proclameerde ze zich tot vertegenwoordigster van heel de natie. In feite aanzag de ‘derde stand’ zich als identiek met de natie, in zoverre hij alle individuen omvatte die formeel gelijk waren, d.w.z. alle staatsburgers. In de nieuwe samenleving van staatsburgers, georganiseerd als de natie, werd nationaal bewustzijn of patriottisme een element in het sociale bewustzijn”. Dat proces van nationale zelfherkenning breidde zich uit over steeds bredere bevolkingslagen, samen met de omvorming van de feodale samenleving in een kapitalistische.

Zo ging het in Frankrijk, Engeland, Spanje, Duitsland, Denemarken, enzovoort, gaat Hroch verder, maar het gebeurde niet overal. Elders kwam het voor dat de overgang naar de kapitalistische maatschappij een geheel of gedeeltelijk *vreemde* bourgeoisie aan de macht bracht, of een *vreemde* heersende klasse tot bourgeoisie omvormde. Op zo’n grondgebied groeide er dan bovendien, met de volkstaal als vlag, een nationale beweging die niet alleen gericht was tegen het *Ancien Régime* maar ook tegen de nieuwe heersende klasse. Dat was het geval in Finland, Noorwegen, Estland, Litouwen, Bohemen, Slowakije en Vlaanderen, landen waarvan Hroch de nationale bewegingen bestudeerd en vergeleken heeft. In tegenstelling tot de vroeger genoemde „grote” of „heer-

1. (Praag, 1968). In 1985 verscheen een vermeerdere Engelse uitgave bij Cambridge University Press onder de titel *Social Preconditions of National Revival in Europe*. In het *Zentrum für interdisziplinäre Forschung* van de Universiteit van Bielefeld werd van 21 tot 23 maart 1991 een *Arbeitsgemeinschaft* georganiseerd rond het thema *Typen europäischer Nationalbewegungen im 19. und 20. Jahrhundert*. De stellingen van Hroch vormden er het centrale discussiepunt. De hierna volgende tekst werd er voorgedragen onder de titel *Von belgischer zur flämischer Nation. Die Entwicklung der flämischen Bewegung*.

sende'' naties werden de ontwikkelde individuen die sociale promotie maakten in deze „kleine'' en „onderdrukte'' naties, aangetrokken door twee verschillende nationale ideologieën: die van de grote en die van de kleine natie, met één waarvan zij zich moesten identificeren.

Welke factoren bevorderden het ontstaan van een moderne natie? Een gunstige voedingsbodem was: het voorafbestaan van een (meestal federale) standenstaat waarmee de bevoorrechte klasse en de ontwikkelden zich vereenzelvigd hadden en waarvoor ze een „territoriaal patriottisme'' of „proto-nationalisme'' voelden. Dit feodale „territoriaal patriottisme'' kon worden omgezet in een modern nationaal bewustzijn van een gemeenschap van gelijke staatsburgers. Sinds de Franse Revolutie echter kon dit moderne bewustzijn ook ontstaan, zonder dat het moest steunen op die vroegere basis. In alle gevallen was vereist dat de bevolking uit haar afzondering geraakte door verbetering van het verkeer, verspreiding van het onderwijs en in het algemeen door een moderniserend overheidsingrijpen zoals sinds het aantreden van de verlichte despoten gebruikelijk werd. Dat alles ging dan gepaard met de doorbraak van het kapitalisme, die Hroch aanziet als een essentieel element in het nationale transformatieproces. In dat proces onderscheidt Hroch drie fasen. Fase A is die waarin individuen, meestal intellectuelen, een vurige belangstelling tonen voor de studie van de taal, de cultuur, de geschiedenis van de kleine natie. Zij ontwikkelen dus een „patriottisme van de Verlichting'', dat verschillend is van een tevoren bestaand „territoriaal patriottisme''. Maar er bestaat nog geen georganiseerde nationale beweging. Bij ons kunnen we hier denken aan J.B. Verlooy en aan de jonge J.F. Willems in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Fase B treedt in wanneer er een patriottische agitatie wordt opgezet, met verenigingen, tijdschriften en nationale bijeenkomsten. Die periode werd bij ons ingezet rond 1840, het jaar van het eerste Vlaams petitionnement.

Fase C is die van de doorbraak naar de massa, waarin alle bevolkingsgroepen in beweging gebracht worden voor de nationale idee en dus een moderne natie vormen. In 1968 schreef Hroch dat van de door hem onderzochte nationale bewegingen de Vlaamse de enige was die de fase C niet bereikt had en waar er geen moderne natie was ontstaan. In zijn uitgave van 1985 heeft hij dat niet meer herhaald, vermoedelijk omdat hij op de hoogte was van de versnelling die toen op gang gekomen was.

Het is zeker verhelderend om het ontstaan en de ontwikkeling van de Vlaamse beweging te verlopen in het licht van Hrochs marxistisch gekleurde bevindingen. Waarom is bij ons fase C zolang uitgebleven?

1. Een onderbroken fase A

Opvallend is dat in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden van de 15de tot in de 18de eeuw de Nederlandstalige gebieden de rijkste en meest verstedede-

lijkte waren. De steden waren niet, zoals in sommige Oosteuropese landen, anderstalige eilanden in het platteland. Ze voerden hun interne administratie in het Nederlands, zowel als de plattelandsbesturen en de Staten van het graafschap Vlaanderen en van het hertogdom Brabant.

Maar het centrale bestuur van de dynastieke statenbond gebeurde vanouds in het Frans, niet alleen in Brussel maar ook in Wenen in de 18de eeuw; de lagere besturen werden toen gedwongen om in het Frans te corresponderen met de regeringskantoren. Dan kon, omdat de Franse culturele uitstraling in de Zuidelijke Nederlanden al sinds de middeleeuwen sterk was en na 1745 nog fors toenam. Het waren de plattelandsbesturen die de overheid dwongen om de wetten in het Nederlands te blijven uitvaardigen, niet de hoge burgerij van de steden, die zich aanpaste aan de al sinds eeuwen min of meer verfranste adel². De verfransing begon door te dringen in het bestuur van de Staten van Brabant en in dat van de stad Brussel.

Voorlopers van de Vlaamse Beweging waren in de tweede helft van de 18de eeuw te vinden zowel in de vorm van „patriottisme van de Verlichting” als in „territoriaal patriottisme”. Belangstelling voor de nationale (Nederlandse) geschiedenis leefde op, toen de Verlichting vanuit Frankrijk inwerkte op een humanistische traditie die de herinnering bewaarde aan de wetenschappelijke en artistieke bloei van de 16de-17de eeuw. In die intellectuele milieus ontstond de eerste reactie tegen de verwaarlozing van de volkstaal³. De regering in Brussel voerde, mede onder impuls van Wenen, een steeds krachtiger centralisatie door, maar bevestigde tegelijk de eigen identiteit van de Zuidnederlandse statenbond binnen de landen van de Habsburgse dynastie. Wanneer Jozef II integendeel een Habsburgse *Gleichschaltung* doorvoerde, vanaf 1781 op kerkelijk gebied en vanaf 1 januari 1787 in bestuur en gerecht, werd dat ervaren als strijdig met de nationale traditie en met de eigenheid van de Nederlanden. Naast de conservatieve oppositie van de bedreigde groepen werd daardoor ook verzet gewekt bij een opkomende intellectuele burgerij, die van politieke rechten verstoken bleef. De Brabantse Omwenteling van 1789 liep uit op een conservatief-klerikaal regime en ging al in 1790 roemloos ten onder, maar de jarenlange agitatie had toch krachtig bijgedragen tot de groei van het Zuidnederlandse of Belgische nationaal bewustzijn⁴.

De inlijving van de Zuidelijke Nederlanden bij de Franse republiek en later het Napoleontische keizerrijk, van oktober 1795 tot februari 1814, had in vele op-

2. P. LENDERS, *Taaltoestanden in de Oostenrijkse Nederlanden in het bestuur van Kerk en Staat*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 46, 1987, pp. 193-203. M. DENECKERE, *Histoire de la langue française dans les Flandres (1770-1823)*, Gent 1952.

3. J. SMEYERS, *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw*, Gent 1959.

4. J. ROEGIERS, *De Nederlandse vrijheden en trouw aan het Huis van Oostenrijk*, in: *Etudes sur le XVIIIe siècle*, XV, Brussel 1988, 149-164.

zichten een blijvende betekenis. De kerkelijke vorstendommen Luik en Stavelot-Malmédy die niet tot de Habsburgse statenbond behoord hadden, werden opgelost in „les départements de la ci-devant Belgique”. De eeuwenoude feodaal-federale structuren werden vernietigd en vervangen door de gelijkheid in een unitaire en gelaïciseerde ambtenarenstaat met de Napoleontische wetboeken. De nieuwe administratieve, rechterlijke en kerkelijke instellingen en indelingen zouden blijven bestaan tot in de tweede helft van de 20ste eeuw. Het Frans werd als de enige taal opgelegd aan alle overheden, en het gebruik van het Nederlands in de pers en het toneel werd van hogerhand sterk bemoeilijkt. Openlijke propaganda voor de volkstaal was onmogelijk. Het openstellen van de grote Franse markt stimuleerde de industriële bedrijvigheid. In Henegouwen en Luik bestonden sinds eeuwen steenkoolontginning en metaalnijverheid, die al vroeg in de 18de eeuw de technische vernieuwingen uit Engeland hadden overgenomen en die gesteund waren door de overheid. Vanaf 1780 werd de Vlaamse linnenindustrie sterk gemechaniseerd en geconcentreerd in manufacturen in Gent. Omstreeks 1800 gaven in Gent en in de vallei van de Vesder nieuwe Engelse technieken het ontstaan aan grote industriële spinnerijen.

Het Congres van Wenen voegde in 1814-1815 de Zuidelijke Nederlanden bij de Noordelijke, onder de dynastie van Oranje. Dat leidde niet tot het vooropgestelde „amalgam” van de twee volkeren, integendeel tot een wederzijdse versterking van hun nationaal bewustzijn. In België, zoals de Zuidelijke Nederlanden nu algemeen genoemd werden, verbonden zich de twee politieke stromingen die wortelden in de ideeënstrijd van de jaren 1780 en de Brabantse Omwenteling: katholieken en liberalen. De eersten eisten de onafhankelijkheid van de kerk tegenover de staat, de tweeden eisten volkssouvereiniteit, dus de overdracht van de politieke macht van de koning en zijn Hollandse ambtenaren aan de burgerij. Ondanks pogingen van de regering groeide er in het noorden van België nauwelijks belangstelling voor de volkstaal, ook al werd die vanaf 1 januari 1823 opgelegd in bestuur, gerecht en secundair onderwijs. Na een jarenlange crisis greep in de zomer en de herfst van 1830 de Belgische elite de macht en proclameerde zichzelf tot vertegenwoordiger van de onafhankelijke Belgische natie.

Vele van de grote zakenlui kantten zich aanvankelijk tegen de revolutie die Holland met zijn koloniën deed verloren gaan als afzetgebied voor de Belgische industrie. Pas na het sluiten van de vrede tussen beide landen in 1839 zouden zij zich in de politiek van het nieuwe koninkrijk integreren, net zoals de hofadel die loyaal was gebleven tegenover het huis van Oranje. De sociale groep die het meest won aan aanzien en macht door de revolutie, was degene die er ook het meest actief in geweest was: de intelligentsia met bijzonder veel advocaten. Naast de adel, de bourgeoisie van zakenlui en grondbezitters en de families van hoge ambtenaren en magistraten werd nu een deel van de intelligentsia uit de lagere burgerij in de elite opgenomen evenals de hoge geeste-

lijkheid⁵. In het verder verloop van de 19de eeuw zou het aandeel van de zakenlui toenemen, tengevolge van de snelle vooruitgang van de industrialisatie onder de stuwning van het Brusselse bankwezen.

De Belgische Revolutie herstelde de verfransing van het centraal bestuur, zoals die eeuwenlang geheerst had in de Zuidelijke Nederlanden, tot einde 1822 toe. De provinciale en gemeentelijke overheden en de rechtbanken waren vrij in hun taalgebruik. Maar anders dan in het Ancien Régime voerde de elite, die door de revolutie verruimd was, in de administraties van de meeste steden en van alle provincies het Frans in, dat er had geheerst van 1795 tot 1822. Ook de rechtbanken en het secundair onderwijs dat werd ingericht door de stadsbesturen of door de clerus, werden geleidelijk aan of zelfs bruusk verfranst. Het was voor een stuk uit reactie tegen deze ontwikkeling dat de Vlaamse Beweging ontstond.

In de terminologie van Hroch voltooide de Belgische Revolutie van 1830 de sinds 1789 aan gang zijnde vorming van de „grote” Belgische natie door het aan de macht komen van de nieuwe klasse, de derde stand. En zou de Vlaamse Beweging de uitdrukking worden van een „kleine” natie, waarvan de literaire produktie in eigen taal in de 17de-18de eeuw en vooral in de periode 1795-1814 een sterk verval had gekend en na 1830 opnieuw bedreigd werd. Weinig bruikbaar voor de Vlaamse of Belgische situatie lijkt mij de uitdrukking van Hroch dat de „kleine” naties „niet ‘hun eigen’ heersende klasse hadden, dus een heersende klasse die etnisch tot hen behoorde, maar gedomineerd werd door een heersende klasse van min of meer vreemde nationaliteit”⁶. Het ging in het Nederlandstalige deel van België integendeel om een eigen, tweetalige elite die zich in de loop van generaties of zelfs eeuwen had gewend aan het gebruik van het Frans als cultuurtaal naast of in de plaats van de volkstaal⁷. Zoals in de Middeleeuwen het Latijn was gebruikt als cultuurtaal, zonder dat zulks een vreemde overheersing inhield. De vraag mag wor-

5. E. WITTE, *Wijzigingen in de Belgische elite in 1830*, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 94, 1979, pp. 226-252. Onder de 136 leden van de Kamer van Volksvertegenwoordigers in 1831-1834, telde E. Witte 25 grondeigenaars; 18 handelaars, industriëlen en bankiers; 32 hogere ambtenaren en 28 magistraten; 32 beoefenaars van vrije beroepen, waaronder 26 advocaten. In dit totaal waren er 36 edellieden, waaronder 20 grondeigenaars.

6. M. HROCH, *Social Preconditions*, pp. 8-9.

7. Alleen in de hoofdstad Brussel vormden ingewekenen uit andere delen van het land een zo belangrijk deel van de elite, dat deze „min of meer vreemd” tegenover de oorspronkelijke stadsbevolking kan genoemd worden. In 1842 zou ongeveer 40 % van de Brusselse bevolking meestal Franssprekend geweest zijn, tegenover minder dan 10 % op het einde van het Ancien Régime. Dit wordt verklaard door een belangrijke inwijking van Waalse intellectuelen, bedienden, geschoolde en ongeschoolde arbeiders en dienstboden en trouwens ook van welgestelde vreemdelingen. M. DE METSENAERE, *Taalmuur: sociale muur? De negentiende-eeuwse taalverhoudingen te Brussel ...*, (*Taal en Sociale Integratie*, 9), Brussel 1988. De verdere verdringing van het Nederlands in Brussel zou vooral vanaf ± 1880 gebeuren door de uitbreiding van het onderwijs.

den gesteld of ook bij sommige andere „kleine naties” de term „vreemde heersende klasse” niet beter zou vervangen worden door „tweetalige of anderstalige elite”.

Wat weldra „de Vlaamse Beweging” zou genoemd worden, ontstond in hoofdzaak als een Belgische patriotische stroming, gedragen door het enthousiasme dat was gewekt door de revolutie van 1830. Het scheppen van een nationale kunst en literatuur, het bestuderen van de geschiedenis, het in ere houden van de vaderlandse tradities en de volkstaal werden gezien als middelen om de eigenheid van België te versterken. Tot aan de Frans-Duitse oorlog in 1870 zouden ze ook beschouwd worden als een beveiliging van de Belgische onafhankelijkheid tegen het annexionisme van Frankrijk, dat de idee van de Rijngrens niet had opgegeven. Deze stroming en o.a. de herlevende literatuur in beide nationale talen werden door de overheid krachtig ondersteund.

Voor de eerste keer in de geschiedenis dook er een Vlaams-Waalse tegenstelling op. In de Habsburgse Nederlanden hadden de grenzen tussen de vorstendommen de belangrijkste verschillen gemarkeerd. Binnen de Franse republiek en het Keizerrijk en binnen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was België als entiteit ervaren tegenover Frankrijk en Holland. Pas in het unitaire koninkrijk België kwam een tegenstelling tussen het Nederlandstalige noorden en het Franstalige zuiden tot uitdrukking.

In vroegere eeuwen had men, vooral in vreemde talen, het geheel van de Nederlanders of van de Zuidnederlanders, of hun taal, dikwijls aangeduid met een benaming ontleend aan het graafschap Vlaanderen: *fiamminghi*, *flamencos*, *la langue flamande*⁸. Nu zouden achtereenvolgens de termen *Vlaamse taal*, *Vlamingen* en na 1860 ook *Vlaanderen* worden gebruikt om al de Nederlandssprekenden van België en hun gebied aan te duiden, dus ook uit het vroegere hertogdom Brabant en prinsbisdom Luik. Ook het woord *Wallonië* zou pas rond 1850 ontstaan, om het Franstalige deel van België aan te duiden.

2. De overgang naar fase B omstreeks 1840

In de loop van enkele decennia zou de stroming voor het in eer herstellen van de volkstaal overgaan van een Belgische in een Vlaamse beweging, die een Vlaamse subnatie wilde vormen tot versterking van de Belgische natie. Want er ontstond rond 1840 eindelijk een beweging, d.w.z. de overgang van fase A naar fase B vond plaats: verenigingen en tijdschriften werden gesticht; met weinig succes werden ook nationale federaties en congressen in het leven geroepen.

8. J. SMEYERS, o.c., pp. 408-416. R. DE SCHRYVER, *Het vroege gebruik van „Vlaanderen” in zijn moderne betekenis*, in: *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XLI, 1987, pp. 45-54.

Na het sluiten van de vrede met Nederland werd in het begin van 1840 een petitionnement georganiseerd voor het herstel van de volkstaal in de administraties, het gerecht en het onderwijs. De organisatoren waren de „taalminnende” verenigingen van Gent, Antwerpen en Leuven. In de meeste andere steden kreeg hun maandenlange campagne helemaal geen weerklank, in Brussel werden schamele 29 handtekeningen ingezameld. De ongeveer 13 000 ondertekenaars kwamen in grote meerderheid van het platteland, met name uit de provincie Antwerpen en Oost-Vlaanderen, waar de provincieraden ook een ondersteuning zouden geven aan hun wensen. Grensplaatsen en havens waren ook goed vertegenwoordigd, duidelijk wegens klachten over doeanepersoneel dat de streektaal niet kende. Uit een lijst die 38 van de 179 petitionerende gemeenten bevat, 32 dorpen en 6 steden, blijkt dat in 17 dorpen ook de gemeenteraad of de burgemeester had ondertekend, maar dat was in geen enkele stad gebeurd. Lokale overheden met een geringe kennis van de Franse taal werden blijkbaar gehinderd door Franstalige mededelingen vanwege de centrale regering of het provinciebestuur en door Nederlandsonkundige ambtenaren. Uit de provincie Limburg kwamen geen 400 handtekeningen: dat was een dunbevolkte, armoedige streek, die tot het prinsbisdom Luik behoord had en dus geen deel had uitgemaakt van de Habsburgse Nederlanden. Tot hier reikte dus de oude traditie van een gemeenschappelijk „territoriaal patriottisme” niet. In Leuven had de organiserende studentenvereniging de adhesie bekomen van 114 burgers, 133 studenten en 12 professoren van de bisschoppelijke universiteit. Ook de actievoerders in Gent en Antwerpen stelden vast, „dat de katholieken van onze zaak de hunne willen maken”. Dat bleek o.a. uit de ondersteuning door de katholieke kranten, terwijl de liberale de zaak doodzwegen of zelfs bestreden⁹. In Antwerpen werd de plaatselijke leider van de petitiebeweging met drie andere vlaamsgezinden in de provincieraad gekozen; hij sprak er Nederlands en bekwam een steunbetuiging aan de petitie. Dit o.a. omdat deze provincieraad werd aangepord door een adres met meer dan 300 handtekeningen waaronder „een aanzienlijk getal” artsen, apothekers, kooplui, leraars, industriëlen, en de parochiegeestelijkheid in groep.

Al bij dit eerste politieke optreden van de Vlaamse Beweging blijkt dat haar aanhang niet alleen sociaal — waarover dadelijk meer —, maar ook ideologisch bepaald was. Tijdens de inlijving bij Frankrijk van 1795 tot 1814 hadden de aanhangers van de Franse Revolutie de idee prijsgegeven dat de volkstaal een grondslag moest vormen voor de nationale ontplooiing. Dat zou bij hun

9. G. LERNOUT, *Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers*, in: L. WILS (ed.), *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19e eeuw* (Standen en Landen, LIX), Heule 1972, pp. 11-78. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, I, Leuven, 1977, pp. 20-26. L. WILS, *Het Vlaams petitionnement van 1840*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 1958, pp. 150-151.

geestelijke erfgenamen, de liberalen en de socialisten, anderhalve eeuw lang nawerken. In de traditionalistische visie daarentegen vormde de godsdienst met de overgeleverde constitutie de kern van een natie, en werd de volkstaal gezien als een onmisbaar hulpmiddel om deze natie uit te drukken en te bewaren. Hoewel na de Belgische revolutie de vaderlandse eendracht de partijstrijd verzachtte en deels versluierte, was die strijd toch duidelijk aanwezig in een geleidelijke polarisering. De liberale partij werd georganiseerd door de vrijmet-selarij. Ze had een overwicht in het kiezerskorps van de grote en van vele kleinere steden, onder de zakenlui en de ontwikkelden, dus precies bij het meest verfransete publiek. De katholieke partij steunde op de clerus en van 1834 tot 1847 op de regering; zij stond het sterkst in het kiezerskorps van het platteland en van een aantal kleine steden, dus waar de verfransing het minst was doorgedrongen. In de loop van de volgende decennia zou het verschil tussen de katholieke en de liberale partij inzake ondersteuning van de Vlaamse Beweging steeds duidelijker worden.

Hroch heeft voor de jaren 1846-1868 de sociale klasse nagegaan van de leden der aanzienlijke vlaamsgezinde verenigingen, abonnees op tijdschriften en financiële ondersteuners. Hij vond dat de leden van de welgestelde intelligentsia, die heel dicht bij de heersende klasse stonden, bijna de helft van de deelnemers aan de Vlaamse Beweging leverden: beambten en beoefenaars van vrije beroepen, leraars en hier en daar kooplui en ondernemers. Het aandeel van de buitenbevolking en van de ambachtslui was uiterst zwak. Mettertijd groeide de bijdrage van de onderwijzers¹⁰. Hier moet op grond van de deelname aan het petitionnement van 1840 aan toegevoegd worden, dat het platteland wel degelijk een klankbord vormde voor de agitatie die door voormannen uit de steden werd gevoerd. In het midden van de 19de eeuw was zelfs in het democratische België met zijn volledige vrijheid van pers en van vereniging een petitiebeweging een enigszins gedurfde onderneming: men was er niet vergeten dat de Belgische Revolutie voorbereid was door twee petitiebewegingen in 1828 en 1829. Zijn handtekening plaatsen onder een verzoekschrift was daarom niet minder belangrijk dan een abonnement nemen op een tijdschrift.

3. De blokkering van de overgang naar een volksbeweging

Gent en Antwerpen zouden de belangrijkste centra van de Vlaamse Beweging blijven. Brussel zou na 1840 ook een rol spelen, maar niet in verhouding tot de bevolking en de culturele en economische betekenis van de hoofdstad. Opvallend was dat daar de plaatselijke voormannen van de beweging, op uitzonderingen na, ingewekenen waren, omdat de ontwikkelde geboren Brusselaars

10. HROCH, *Die Vorkämpfer*, p. 110. *Social Preconditions*, p. 114.

al te zeer verfranst waren, al sympathiseerden sommigen wel met de beweging¹¹. Ook in vele kleine steden, waar men in 1840 niet aan het petitionnement had deelgenomen, zou de Vlaamse Beweging zich manifesteren in de volgende decennia met (evenals in Antwerpen) toneelmaatschappijen en andere ontspanningsverenigingen van ambachtsslui en kleine burgers in het algemeen als achterban. Rond 1860 zouden de Gentse arbeidersverenigingen en bijzonder die van het proletariaat van spinners en wevers — Gent was toen de enige industriestad van Vlaanderen — aan een aantal vlaamsgezinde betogingen een massaal karakter geven.

Deze verruiming van de sociale aanhang was een gevolg van de democratische bezieling die het Europees revolutiejaar 1848 had meegedeeld aan een aantal jongere flaminganten, voor wie de strijd om de volkstaal niet meer alleen een nationale strijd bleef, maar een onderdeel werd van de volkszaak. Zij richtten hun actie bewust op de Antwerpse ambachtsslui en de Gentse arbeiders die ze hielpen organiseren en wier verenigen zij van bij het ontstaan ervan inschakelden in de Vlaams-democratisch-katholieke oppositie tegen de liberale regering van de jaren 1857-1870. Die coalitie veroverde, als „Meetingpartij”, het stadsbestuur van Antwerpen in naam van de kleine burgerij tegen de liberale geldaristocratie. Ze vernederlandste de administratie van de stad en van het provinciebestuur van Antwerpen en stuurde een aantal volksvertegenwoordigers naar het parlement die daar, onder een katholieke regering na 1870, de eerste wetten konden laten uitvaardigen onder de bescherming van de volkstaal. Edward Coremans zou decennia lang de voorman zijn van de taalwetgeving in de Kamer.

Het aanleunen van de Vlaamse Beweging bij de geestelijkheid en de katholieke partij bracht mee dat ze geen contact had met het socialisme, dat ontstond uit de vrijdenkersbeweging. Na de encycliek *Quanta Cura* van 1864 kwam het in de arbeidersbeweging in Gent en Antwerpen tot een scheuring, die is blijven voortbestaan tot op de huidige dag. Vrijdenkers die niet langer in bondgenootschap met de katholieken wilden deelnemen aan de oppositie tegen de liberale regering, scheurden zich af. Zij waren de stichters of de voorlopers van een uitgesproken socialistische arbeidersbeweging, die de Vlaamse Beweging afwees als een klerikaal maneuver. Na de uitroeping van de pauselijke onfeilbaarheid en de inname van de pauselijke staat in 1870 ging in België zoals elders de *Kulturkampf* tussen liberalen en katholieken naar een hoogtepunt, waarbij zowel de Vlaamse als de democratische beweging een verzwakking kenden.

Om het in de termen van Hroch uit te drukken: de Vlaamse Beweging ontstond pas, nadat de boeren waren ontvoogd in 1795 door onze inlijving bij het revolutionaire Frankrijk en nadat de bourgeoisie aan de macht was gekomen

11. E. GUBIN, *Bruxelles au XIXe siècle: berceau d'un flamingantisme démocratique (1840-1873)*, Brussel 1979.

in 1830. Ze was er echter niet in geslaagd de klassebelangen van de kleine burgerij en van het proletariaat voldoende in haar programma en haar werking op te nemen, omdat ze weinig greep had op de vooruitstrevende liberale opinie. Wel was het haar gedeeltelijk gelukt, en daardoor had ze ertoe bijgedragen dat de katholieke partij in België geen conservatieve partij gebleven, maar een centumpartij geworden was tussen enerzijds de regerende liberalen en anderzijds de radicalen en later de socialisten.

Omstreeks 1870 was er een soort evenwicht ontstaan tussen de opkomende Vlaamse Beweging en de verfransing die sinds 1830 geleidelijk verder doordrong tengevolge van de economische ontwikkeling met de toegenomen migraties van de bevolking, de uitbreiding van het onderwijs en van de rijksadministratie.

De industriële revolutie, die zich vooral na 1830 in België sneller doorzette dan elders op het Europese vasteland, was geconcentreerd in de Waalse provincies Henegouwen en Luik. Tussen 1841 en 1875 klom het bevolkingscijfer van de Waalse arrondissementen van 39,7 % naar 42,5 % van de Belgische bevolking, en dat van het arrondissement Brussel met zijn hoofdstad die sterk verfranst was, o.a. door Waalse inwijking, van 8 % naar 11 %. Vlaanderen kende nu een grote achterstand inzake welvaart, onderwijs en volksgezondheid en daarbij nog een hogere criminaliteit. De economische en de culturele achterstand versterkten elkaar. Die culturele achterstand was volgens de vlaamsgezinden een gevolg van de verfransing, maar volgens hun tegenstanders integendeel van de afzondering waarin de Vlaamse bevolking gevangen zat door haar achterlijke taal en door de overwegende invloed van een conservatieve clerus. Feit is dat het trage tempo van de economische groei in Vlaanderen, dat maar aan weinigen van de overtalrijke inwoners kansen bood op sociale mobiliteit, de verfransingsdruk nog versterkte. Want de kleine burgerij en de ontwikkelden moesten zich aanpassen om de maatschappelijke ladder te kunnen beklimmen. Pas vanaf het einde van de jaren 1880 begon er een verschuiving van de industrie naar het noorden van het land, ten gevolge van de aanleg van een net van buurtspoorwegen, de aantrekkingskracht van de Vlaamse havens en de lagere lonen en door het afstoten van vervuilende bedrijven. Daardoor werd de demografische achteruitgang van Vlaanderen tegenover Wallonië gestopt. Het geboortencijfer in het minder moderne Vlaanderen begon pas vanaf 1900 te dalen. Intussen veroverden de Waalse metaalindustrie, machinebouw en elektrische constructie de internationale markt. De Vlaamse achterstand bleef nog zeer groot en drukte zich uit in lage lonen, lange arbeidsduur, uitwijking naar Wallonië of naar het buitenland, pendelarbeid naar Wallonië en Noord-Frankrijk, overbezetting in de agrarische, ambachtelijke en tertiaire sectoren. Dat zou in afnemende mate nog duren tot omstreeks 1960. Van de studenten aan de Belgische universiteiten afkomstig uit de acht provincies andere dan het tweetalige Brabant, kwamen er in 1914 ruim 45 % uit de vier Vlaamse provincies tegenover ruim 35 % in 1877. De inplanting van middelgrote of grote in-

dustriële bedrijven in het Vlaamse land betekende in bijna alle gevallen de invoering van Franstaligheid voor bedienden en kaderpersoneel.

4. Overwegend een christen-democratische beweging

Vanaf 1882 kwam het tot een opleving, zowel van de democratische beweging (sterk overwegend radicaal-liberaal en socialistisch, met heel weinig aandacht voor het taalprobleem) als van de Vlaamse Beweging. Deze laatste kreeg haar impuls vooral uit de studenten- en scholierenbeweging in de door de geestelijkheid geleide colleges, seminaries, normaalscholen en de universiteit te Leuven. Daardoor werd een deel van de onderwijzers en priesters en van de ontwikkelde burgerij, vooral van het platteland en de kleine stadjes, gemobiliseerd om nieuwe taalwetten te eisen van het parlement, maar weldra kwamen ze ook op voor sociale actie. De Vlaamse Beweging werd de politieke uitdrukking van de katholieke kleine burgerij. Deze had vanaf 1890, bij de invoering van een gemilderd algemeen stemrecht¹², een beslissend aandeel in de stichting van een godsdienstige boerenbeweging en van een christelijke arbeidersbeweging en sloeg er een duidelijke vlaamsgezinde stempel op. Die christelijke arbeidersbeweging zou pas vanaf 1905 een echte sociale strijdbaarheid aan de dag leggen. Ze stond dan in aanhang al ver achter de socialistische, niet alleen in de grote steden maar ook in de kleinere als Aalst en Ronse waarnaar de industrie het eerst was uitgezwermd. Ze had nog toekomstkansen, omdat in grote delen van Vlaanderen de industrie zich nu pas ging uitbreiden naar andere kleine steden en naar het platteland.

Werd de houding van de verschillende bevolkingsgroepen tegenover de Vlaamse Beweging vooral bepaald of beïnvloed door economische of door ideologische factoren? Daarover werd door de tijdgenoten verschillend geoordeeld, al naar gelang van hun eigen opstelling, en zo is het nu nog bij de historici. Socialistische historici zijn geneigd te stellen dat het socialisme wegens zijn proletarisch karakter moeilijk verenigbaar was met de Vlaamse Beweging, in tegenstelling tot de christen-democratie. Zo schrijft prof. Jan Craeybeckx: „Was dus de christen-democratie de vertegenwoordiger van boeren, ambachtslieden en kleine burgers, dan is het zeker dat flamingantisme inherent was aan deze politieke richting ... In een Vlaanderen dat, vergeleken met Wallonië, economisch achterlijk bleef, vonden de socialisten hun aanhang vooral in de steden, bij de fabrieksarbeiders, de dokwerkers en ook bij ambachtslieden met een lange syndicale en mutualistische traditie (letterzetters, diamantbewerkers,

12. Ontwikkelden, rijken en oudere gezinshoofden met enig bezit kregen twee of drie stemmen (voor de gemeenteraad zelfs vier), zodat 517 000 bevoorrechten samen 1 257 000 stemmen hadden tegenover de 835 000 éénstemmers.

enz.). Hun waardenschaal was een gans andere dan die van de christene vlaamsgezinden''¹³.

Een soortgelijke verklaring wordt gegeven door historici die andere, vergelijkbare nationale bewegingen hebben bestudeerd, maar eerder de klemtoon leggen op de ideologische verschillen dan op de sociale. Zo E.J. Hobsbawm in een recent overzicht: In de ogen van het liberalisme, en zoals het voorbeeld van Marx en Engels aantoont, niet alleen van het liberalisme, kon de verdediging van kleine volkeren, kleine talen, kleine tradities in de overweldigende meerderheid van de gevallen niets anders zijn dan een uitdrukking van conservatief verzet tegen de onvermijdelijke vooruitgang van de geschiedenis. Of van de andere kant bekeken: De verdediging van de oude taal betekende verdediging van de oude gebruiken en tradities van een hele samenleving tegen de subversies van de moderniteit: dat verklaart de steun die bewegingen als de Bretoense, Vlaamse, Baskische, Kroatische en andere kregen van de rooms-katholieke geestelijkheid¹⁴.

Ik kan mij hier grotendeels bij aansluiten voor wat Vlaanderen betreft. Craeybeckx verklaart o.a. niet de houding van de Gentse arbeidersverenigingen. Omstreeks 1860 steunden zowel de proletarische wevers en spinners als de geschoolde werktuigmakers eendrachtig de Vlaamse Beweging. Na hun overgang naar het socialisme zouden ze dat niet meer doen. In 1877 kregen de socialisten de overhand in de weversmaatschappij. Vanaf het volgende jaar werden door de minderheid anti-socialistische organisaties gesticht om de vroegere, ongebonden democratische traditie voort te zetten. Uit een verbinding daarvan met religieuze groepen ontstond in de winter van 1890-91 de christelijke arbeidersbeweging van Gent. Net zoals de socialisten rekruteerde die haar aanhangers vooral onder de textielarbeiders, die het gros van het Gentse proletariaat vormden. De socialistische en de christelijke arbeidersbeweging van Gent zouden beide een motorrol vervullen in het Vlaamse land. De christelijke sloot zich in haar dagblad en haar werking aan bij de Vlaamse Beweging, iets wat ze ontleende aan de lokale arbeiderstraditie en niet aan haar religieuze component¹⁵.

13. J. CRAEYBECKX, *Arbeidersbeweging en vlaamsgezindheid voor de eerste wereldoorlog*, in: *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, Brussel 1978, pp. 49-50.

14. *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge 1990, pp. 41 en 119-120. Een soortgelijke voorstelling inzake de Sloveense beweging werd uitvoerig uitgewerkt door A. MORITSCH, *Socio-economic Aspects of the Course of Ethnic Differentiation in Carinthia and Burgenland*, in: E. AERTS en F.M.L. THOMPSON, (eds.), *Ethnic Minority Groups in Town and Countryside and their Effects on Economic Development (1850-1940)*, Leuven, 1990, pp. 19-31.

15. L. WILS, *De historische verstrengeling van de christelijke arbeidersbeweging met de Vlaamse beweging*, in: E. GERARD, J. MAMPUYS (ed.), *Voor kerk en werk. Opstellen over de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging 1886-1986*, Leuven 1986, pp. 15-40. L. WILS, *België in de negentiende eeuw: religieus, politiek en sociaal*, in: E. GERARD (ed.), *De christelijke arbeidersbeweging in België*, Leuven 1991, I, pp. 19-55.

Het Gentse socialisme daarentegen zou de Vlaamse Beweging nog tot na de Eerste Wereldoorlog bestrijden als een afleidingsmaneuver van de bourgeoisie of de klerikalen, zonder nut voor de arbeiders. Het Waalse socialisme ging toen uitgesproken de wallingantische toer op.

Dat de christelijke arbeidersbeweging in het Gentse en elders meer dan de socialistische haar aanhang op het platteland (en waarschijnlijk bij arbeiders die recent in de stad waren ingeweken) vond, wordt niet betwist. Maar m.i. ligt daar niet de kernvraag. Waarom wezen de socialistische arbeidersleiders de Vlaamse Beweging af, terwijl de christelijke ze aanhingen? Omdat ze in de ogen van beide groepen verbonden was met de katholieke partij en de kerk, die de socialistische vrijdenkers bij voorrang wilden bestrijden.

Ten tijde van de inlijving bij Frankrijk in 1795-1814 had de antiklerikale opiniegroep haar belangstelling voor de volkstaal grotendeels verloren. De niet zo talrijke vlaamsgezinde democraten in de liberale kringen die door de schok van 1848 waren gewekt, waren onder de liberale regering in 1857-1870 voor een keuze komen te staan. Een deel was overgegaan naar de meer vlaamsgezinde en meer democratische katholieke oppositie en had mede de christendemocratie voorbereid. De anderen hadden hun vlaamsgezindheid en hun democratische verzuchtingen getemperd. Veel minder dan in Wallonië stapten er in Vlaanderen radicaal-liberale intellectuelen over naar de socialistische partij, en onder hen zeer weinig vlaamsgezinden. Vanaf 1905 zou er zich een zekere vlaamsgezindheid manifesteren bij de Antwerpse en Brusselse socialisten. Na de Eerste Wereldoorlog zou dat worden verruimd tot de provincies Antwerpen, Brabant en Limburg. Dat hing samen met de overgang van vele onderwijzers en ander overheids personeel van de liberale naar de socialistische partij, overgang die in Wallonië al in de jaren 1890 had plaatsgehad, in Vlaanderen in hoofdzaak pas door de schok van de oorlog.

Van de antiklerikale partijen kwam er dus heel weinig steun voor de wetgeving ter bescherming van de volkstaal, die vanaf 1873 werd uitgevaardigd. Mij is geen enkel liberaal of liberaal-socialistisch gemeentebestuur bekend dat zijn administratie vernederlandste, voordat dit een wettelijke verplichting werd op 1 januari 1922. Dat mag evenwel niet doen vergeten dat tot 1914 vrijzinnige intellectuelen en kunstenaars een leidende rol speelden in de ontwikkeling van de Vlaamse letterkunde en cultuur in het algemeen. Omstreeks en na 1900 gaven Julius Mac Leod en Lodewijk De Raet een nieuwe verantwoording van de Vlaamse Beweging, o.a. door de nadruk te leggen op onderwijs, volksonwikkeling en wetenschap in de volkstaal als onmisbare voorwaarden voor economische vooruitgang en sociale welvaart. Dit vergemakkelijkte het eindelijk doordringen in socialistische kring. Met recht werd geschreven dat vrijzinnige intellectuelen tot aan de Eerste Wereldoorlog als gist in het deeg van de Vlaamse Beweging gewerkt hebben.

5. Alsnog een fase C na de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog gaf een nieuwe stuwkracht zowel aan de Vlaamse als aan de democratische beweging; beide bereikten opnieuw een doorbraak zoals na 1890. Het zuiver algemeen mannenstemrecht werd ingevoerd. Veel meer dan tevoren werd de katholieke partij nu omgevormd tot een verbond van arbeiders-, boeren- en burgers- of middenstandsorganisaties, die elk hun kandidaten lieten verkiezen op een gemeenschappelijke lijst. In vele steden en arrondissementen kwam het daarbij tot afscheuring van een deel der tweetalige bourgeoisie, omdat de flamingantische intelligentsia met de steun van de boeren- en vooral van de arbeidersverenigingen een totale vernederlandsing opdroeg: van alle overheidsbesturen, van het gerecht en van heel het onderwijs in Vlaanderen, plus de splitsing van het leger in Vlaamse en Waalse eenheden en een hervorming van de centrale rijksbesturen om hun interne tweetaligheid te verzekeren. Dit programma was tijdens de oorlog ontworpen in het neutrale Nederland door uitgeweken vlaamsgezinden onder de leiding van Frans Van Cauwelaert. Het zou door de katholieke partij worden opgelegd aan haar regeringspartners en verwezenlijkt in de loop van twintig jaar, ondanks fel verzet van de koning, van bijna heel de liberale partij en van de Waalse socialisten. De Vlaamse socialisten stemden in het parlement voor de meeste van de wetten waardoor dit programma werd verwezenlijkt (soms onthielden ze zich in afspraak met hun Waalse partijgenoten), maar ze spanden er zich niet voor in¹⁶.

Pas tussen 1930 en 1938 kon de Vlaamse Beweging dus bereiken wat ze gevraagd had in het petitionnement van 1840 (plus de hervorming van het leger en van de centrale besturen, die in 1840 niet gevraagd waren). Dit was een gevolg van de doorbraak naar de massa — de overgang van fase B naar fase C — onmiddellijk na de oorlog. De katholieke flamingantische intelligentsia voldeed toen aan de voorwaarde die Hroch gesteld heeft voor die overgang: ze toonde zich „bekwaam om de belangen van de specifieke klassen en groepen die de kleine natie vormden, in de nationale agitatie binnen te brengen en in nationale termen uit te drukken”¹⁷, namelijk de belangen van boeren en arbeiders, middenstanders, kleine en middelgrote ondernemers. De Vlaamse Beweging leverde samen met de godsdienst de stuwkracht en het bindmiddel voor de katholieke partij, die van 1919 tot 1932 inbegrepen meer dan 50 % van de stemmen haalde in Vlaanderen (zonder Brussel). Maar van liberale en

16. L. WILS, *Bormsverkiezing en Compromis des Belges. Het aandeel van regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen*, in: *Revue Belge d'histoire contemporaine*, IV, 1973, pp. 265-330.

17. HROCH, *Social Preconditions*, p. 186. Voor de Vlaamse Beweging na de Eerste Wereldoorlog: L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, II en III, Leuven 1985 en 1989.

socialistische kant beperkte zich de deelneming aan de Vlaamse Beweging tot een aantal intellectuelen en onderwijzers, zonder belangrijke achterban tenzij in Antwerpen.

Een groot deel van de Vlaamse Beweging had echter na 1914 een veel verder liggend doel gekregen dan de Nederlandse eentaligheid van Vlaanderen. Om België te vernietigen of het tenminste blijvend te verzwakken en in afhankelijkheid te brengen, had Duitsland, dat België in de oorlog bijna helemaal bezet had, de Vlaamse subnatie tegen de Belgische natie willen opzetten. Het was er met deze *Flamenpolitik* wel niet in geslaagd de Belgische of de Vlaamse bevolking, maar het had wel de Vlaamse Beweging kunnen verdelen: er ontstonden een stroming voor „zelfbestuur” en een antibelgische kern¹⁸. Beide groeiden na de oorlog sterk aan, omdat het nog twintig jaar duurde vooraleer het Nederlands in België wettelijk gelijkberechtigd was met het Frans. De Vlaams-nationalistische partij die federalisme of zelfs de vernietiging van België nastreefde, ging in de jaren dertig de fascistische toer op, en haalde in 1936 en 1939 meer dan 15 % van de stemmen in Vlaanderen (zonder Brussel). Ze rekruteerde haar aanhang voor het overgrote deel uit de katholieke zuil en op het platteland waar de jongere intelligentsia en de onderwijzers haar waren toegegaan. Ze ging in de collaboratie, toen Duitsland in mei 1940 met een voorbereide *Flamenpolitiek* het land opnieuw bezette. De katholieke vlaamsgezinde opinie was sterk oververtegenwoordigd in de collaboratie en sterk ondervertegenwoordigd in het verzet. Binnen de Vlaams-nationalistische partij zelf ontstond er al vanaf de lente van 1941 een zware crisis. Want leiders en leden beseften dat de Duitse overwinning waarvoor zij ijverden, zou leiden tot de inlijving en dus de vernietiging van Vlaanderen en dat integendeel alleen het behoud van België aan Vlaanderen bestaansmogelijkheid bood.

6. Transformatie en doorbraak in de instellingen

Na de bevrijding in september 1944 leek de Vlaamse Beweging tijdelijk uitgeschakeld. Opnieuw (zoals vóór 1914) heette het dat er geen tegenstelling kon bestaan tussen het grote en het kleine vaderland. En waren de taalproblemen niet wettelijk opgelost sinds 1938? Alle aandacht ging naar het probleem van de bestraffing van collaborateurs.

Een stimulans voor de Vlamingen ging nu uit van de Waalse Beweging¹⁹, die zeer versterkt uit de oorlog was gekomen en die onder socialistische leiding

18. L. WILS, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven 1974. W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt (Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 7)*, Melsungen 1989.

19. De Waalse Beweging was ontstaan in de jaren 1880 in liberale Brusselse middens en onder Waalse beampten in Antwerpen en Gent, maar ze was snel overgeslagen naar Wallonië. Ze keerde zich tegen „de Vlaams-katholieke overheersing” en bijzonder tegen de taalwetgeving die werd uit-

waarborgen eiste tegen een minorisering van Wallonië en steun voor zijn verzwakkende economie en demografie. Inderdaad was het aandeel van de Waalse arrondissementen in de Belgische bevolking, dat in 1875 42,52 % bedragen had, in 1962 teruggelopen tot 32,94 %. Dit weliswaar gedeeltelijk ten voordele van het arrondissement Brussel met de sterk verfranste hoofdstad. Naar Waals voorbeeld zouden in Vlaanderen mettertijd de regionale economische belangen worden naar voren geschoven, die vóór de Tweede Wereldoorlog nauwelijks een rol hadden gespeeld in de Vlaamse Beweging.

Een aantal andere elementen droeg bij tot de herleving van de Vlaamse Beweging. De taalwetten uit het interbellum hadden bewerkt dat de jongere generatie volledig in het Nederlands gestudeerd had en zich ergerde aan de feitelijke Franstaligheid van de hogere lagen in de Belgische, ook Vlaamse samenleving. In 1945 werd voor de eerste keer een nationale vlaamsgezinde vereniging gesticht die van socialistische inspiratie was, het Vermeylenfonds. Over het algemeen speelden linkse intellectuelen, zoals vóór 1914, weer een rol van belang, nu vele rechtsen waren gecompromitteerd tijdens de bezetting. Maar anderzijds was de polarisering groter dan ooit tussen een antiklerikaal Wallonië, waar socialisten en communisten 62 % van de parlementszetels behaalden, en Vlaanderen waar de christen-democraten er 60 % van bezetten. Hoofdpunt in de tegenstelling was de nasleep van de oorlog, de gerechtelijke en administratieve bestraffing van accommodatie en collaboratie tijdens de bezetting, waarbij de antiklerikale partijen strengheid en de Christelijke Volkspartij mildheid voorstonden; en daarmee samenhangend het al dan niet terugkeren van koning Leopold III op de troon. De oplossing van de koningskwestie werd bemoeilijkt, doordat ze van meet af aan als een Waalse en een Vlaamse zaak werd aangevoeld, waarin een nederlaag onaanvaardbaar was. In 1950 werd de koning enkele dagen na zijn terugkeer tot troonsafstand gedwongen door straatrumoer, hoewel in een referendum 57 % van de kiezers zich voor hem had uitgesproken, 72 % in Vlaanderen en 42 % in Wallonië. Na deze „nederlaag van Vlaanderen” werd naar Waals voorbeeld aan vlaamsgezinde zijde het federalisme opnieuw bespreekbaar. In het internationaal klimaat was de koude oorlog bevorderlijk voor een eerherstel van de Vlaams-nationalistische idee, maar tot en met 1958 domineerde de tegenstelling tussen antiklerikaal en christen-democratisch de Belgische politiek.

Drie thema's waarmee de Vlaamse Beweging opnieuw het vertrouwen van een groot deel van de bevolking zou winnen, werden haar aangereikt door de christelijke arbeidersbeweging. Deze had al tijdens het interbellum haar achterstand tegenover haar socialistische tegenhanger grotendeels ingelopen en

gevaardigd onder de katholieke regeringen van 1884 tot 1914, en die ze aanzienlijk kon vertragen. In 1912 brak ze door in de socialistische partij, maar tot in de jaren 1960 zou haar aanhang in het katholieke milieu beperkt blijven.

zou haar nu voorbijsteken, niet alleen bij beambten en bedienden, leerkrachten en verpleegkundigen, maar ook bij de eigenlijke arbeiders. Ze verdedigde immers ook hun specifiek-Vlaamse belangen, zoals het scheppen van werkgelegenheid in eigen streek (tot in de jaren 1960 lag de welvaart lager en de werkloosheid hoger in Vlaanderen dan in Wallonië), het inlopen van de Vlaamse achterstand in het secundair en hoger onderwijs, de vernederlandsing van het bedrijfsleven in het Vlaamse land. De meeste grote en middelgrote ondernemingen waren immers nog altijd Franstalig in hun directie, boekhouding en betrekkingen met het kaderpersoneel en de bedienden; daaraan zou in 1963 bij wet een einde worden gesteld.

Vanaf 1960 stond in België „de tegenstelling tussen de gemeenschappen” op de voorgrond, en die zou hoe langer hoe meer het politieke leven beheersen. In 1958 was, door een compromis over het onderwijs, de oude tegenstelling tussen katholiek en antiklerikaal aanzienlijk verzacht. De sociale problematiek verschoof grotendeels van de klassenstrijd naar een regionale welvaartsproblematiek, en ging daardoor zowel de Vlaamse als de Waalse Beweging versterken. Het begon in de winter 1960-61, toen een algemene staking die door de socialistische vakbonden was uitgeroepen, in Vlaanderen veel minder succes kende dan in Wallonië. Sommige Waalse politieke en vakbondsleiders gaven haar dan een nieuwe doelstelling: federalisme, opdat een socialistisch Wallonië zelf zijn economische groei zou kunnen bewerken. Dit uit protest tegen de verplaatsing van de industrie van Wallonië (waar de steenkoolmijnen uitgeput waren) naar Vlaanderen (aan de zee). Enkele maanden later bereikte een Vlaams-nationalistische partij, de Volksunie, voor de eerste maal sinds de oorlog, opnieuw een doorbraak die het begin was van een reeks electorale overwinningen, welke haar voerden naar een hoger percentage van het Vlaamse kiezerskorps dan haar voorganger in het interbellum had bereikt. Er verschenen nu ook wallingantische partijen die spectaculaire maar kortstondige successen behaalden, en in het Brusselse een Front des Francophones dat een stabiel deel van de kiezers wist te binden. Nu pas sloten de Waalse katholieken aan bij de Waalse Beweging, de Vlaamse socialisten en liberalen bij de Vlaamse Beweging. De traditionele partijen konden hun eenheid niet bewaren en splitsten zich op volgens de taalgrens, eerst de christen-democratische in 1968, dan geleidelijk de liberale, tenslotte de socialistische in 1978. Het was een onderdeel van een algemener proces van ontzuiling.

In 1970-71 werd een grondwetsherziening doorgevoerd die aan de Franstaligen pariteit in de ministerraad verzekerde en op zeer beperkte domeinen van cultuurbeleid autonomie gaf aan de Nederlands- en aan de Franstalige gemeenschap. De economische crisis sinds 1973 verscherpte de communautaire tegenstellingen, temeer omdat Vlaanderen na meer dan een eeuw welvarender was geworden dan Wallonië. In 1980 werd de hervorming van 1970-71 verder doorgevoerd, met de schepping van drie gewesten, Wallonië, Vlaanderen en Brussel, die bevoegdheden kregen op het gebied van ruimtelijke ordening, huis-

vesting, leefmilieu, economie, toezicht op de ondergeschikte besturen. De som van de kredieten voor de gemeenschappen en gewesten bedroeg echter slechts ca. 7 % van de rijksbegroting. Aan Vlaamse zijde fuseerde de gemeenschap (die ook voor de culturele behoeften van de Nederlandstaligen in Brussel bevoegd is) met het gewest, terwijl het Waalse gewest en de Franse gemeenschap daarentegen gescheiden bleven. Want een deel van de Walen vreest een te groot gewicht van de Franstalige Brusselaars in gefusioneerde instellingen.

De nieuwe instellingen ontpopten zich als centrifugale krachten die verruiming van hun bevoegdheden eisten en soms aan elkaar en aan de nationale regering het leven zuur hielpen maken. Na het verdwijnen van de nationale partijen had ook de provinciale indeling van de kiesdistricten een centrifugale uitwerking. In feite werd de regionalisering steeds verder doorgevoerd, niet alleen in het overheidsbeleid, maar door de splitsing van steeds meer organisaties en instellingen allerhande.

In 1988 werd een nieuwe grondwetsherziening ingezet, waarbij de bevoegdheid van de nieuwe instellingen zeer sterk werd uitgebreid, tot een overdracht van 40 % van de rijksmiddelen. O.a. kwam nu het onderwijs aan de gemeenschappen en kwamen openbare werken en vervoer aan de gewesten. Volgens de overeenkomst tussen de vijf regeringspartijen (de twee socialistische, de twee christendemocratische en de Volksunie) moet in een volgende fase een verdere uitbreiding van de bevoegdheden der nieuwe instellingen plaatsvinden en moet er een einde gesteld worden aan „het dubbele mandaat”, waardoor de Belgische parlementsleden tegelijk zitting hebben in de wetgevende raden van gemeenschappen en gewesten.

Sterke krachten dringen aan op een steeds verdere federalisering. De motor in die richting zijn de Franstalige socialistische partij en de Vlaams-nationalistische partij, die zelf worden aangewakkerd door drukkingsgroepen en splinterpartijen. Ze ondervinden weinig weerstand in de traditionele politieke families. Het meest „Belgisch” blijken de groenen te zijn, maar ook zij hebben afzonderlijke Vlaamse en Waalse partijen gevormd. Opiniepeilingen tonen aan dat in Wallonië meer dan in Vlaanderen de meerderheid van de volwassen bevolking zich „eerst Belg” voelt, maar het Waals bewustzijn groeit met name bij de jongeren. Terwijl in Vlaanderen de jeugd veel minder dan de volwassenen belang stelt in een Vlaamse Beweging, waarvan de meesten de doelstellingen bereikt achten.

7. Besluit

De problematiek waarop de Vlaamse Beweging het antwoord wilde zijn, ontstond doordat de Habsburgse Nederlanden geen satellietstaat werden van het revolutionaire Frankrijk, maar erbij werden ingelijfd van 1795 tot 1814. Daardoor ging de versnelde afschaffing van het Ancien Régime gepaard met de verfransing van geheel het openbaar leven. En wat nog belangrijker was, de aan-

hangers van de Franse Revolutie verloren hun belangstelling voor de volkstaal als basis voor individuele en nationale ontplooiing. Dat zou voor meer dan anderhalve eeuw de houding van liberalen en socialisten bepalen.

Een nationale beweging die een moderne waardering had voor de volkstaal, zou pas ontstaan uit het enthousiasme van de Belgische Revolutie van 1830. Ze vond haar voedingsbodem en haar klankbord vooral in de traditionalistisch-godsdienstige milieus. Die hadden met de liberalen de revolutie gemaakt en stonden daardoor open voor de democratische stromingen, veel meer dan in andere landen.

Langzaam maar zeker groeiden in België aparte leefwerelden of zuilen van de vrijzinnig-liberalen en van de katholieken, waarbij na de encycliek *Quanta Cura* ook de Vlaamse Beweging en de beginnende arbeidersbeweging voorgoed verscheurd werden. Het gros van de Vlaamse Beweging en het socialisme kwamen daarbij in vijandige kampen terecht. De Vlaamse Beweging die groeide langs de onderwijsinstellingen van de kerk, werd de politieke uitdrukking van de katholieke kleine burgerij en gaf op het einde van de eeuw de krachtigste stoot tot het ontstaan van christelijke boeren- en arbeidersbewegingen. Zij waren het die omkeerend in het interbellum aan de Vlaamse Beweging de aanhang en de stootkracht bezorgden die haar toelieten om de openbare besturen, het onderwijs en het gerecht eentalig Nederlands te maken en het leger te splitsen in Nederlands- en Franstalige eenheden.

De bezettingen van België door Duitsland tijdens de twee wereldoorlogen hebben voor de Vlaamse Beweging even ingrijpende gevolgen gehad als destijds de inlijving bij Frankrijk. Ze slaagden erin om Vlaanderen en België, of Vlaanderen en Wallonië, met elkaar in conflict te brengen op een manier die doorwerkt tot op de huidige dag.

De doorbraak van de Waalse Beweging na de Tweede Wereldoorlog en de herleving van de Vlaamse zijn bovendien te kaderen in wat de socioloog W. Urwin genoemd heeft de tweede golf van de nationale bewegingen, die na 1945 ontstond uit een bewustwording van economische verschillen. Treffend voor het Vlaamse en trouwens ook het Waalse geval acht ik Urwins vaststelling dat er een culturele, meestal etnische identiteit moet zijn, waarop de regionale economische mobilisatie kan steunen. Die regionale bewegingen „zijn allemaal nauw verbonden met historische problemen die nu meestal irrelevant zijn geworden of bijna onontwaaarbaar. Ofwel kunnen ze een onderdeel vormen van een verhevigde identiteitscrisis, een ontzuilingsproces dat sommige waarnemers hebben zien op gang komen sinds de jaren 1960 ... En wat voor regionale bewegingen het ook zijn, er is geen reden om aan te nemen dat ze zullen verdwijnen als hun wensen vervuld zijn”²⁰.

Graaf de Grunnelaan 14
3001 Heverlee

20. W. URWIN, *Conclusion*, in: S. ROKKAN, W. URWIN, (ed.), *The Politics of Territorial Identity*, London 1982, pp. 425-436.